

ARMOEDE EN ALGEMENE MAATSCHAPPELIJKE TENDENSEN

Inhoudstafel

1. SITUERING	6
2. ARMOEDE ALS STRUCTUREEL PROBLEEM	6
2.1. ...TE MIDDEN VAN WELVAART	6
2.2. EEN VERHOOGDE AANDACHT VOOR ARMOEDE SINDS HET ALGEMEEN VERSLAG.....	7
3. HET ALGEMEEN VERSLAG OVER DE ARMOEDE: NOG NIET AAN BELANG INGEBOET	8
4. ARMOEDE ALS SCHENDING VAN MENSENRECHTEN	9
4.1. EEN DEFINITIE IN TERMEN VAN MENSENRECHTEN.....	9
4.2. HET UNIVERSEEL KARAKTER VAN MENSENRECHTEN	9
4.3. DE POLITIEKE EN JURIDISCHE CONTROLE	11
5. DE ACTIEVE WELVAARTSSTAAT	12
5.1. HET ACTIVERINGSBELEID.....	12
5.2. MET EEN STERK ACCENT OP TEWERKSTELLING	13
5.3. DE CENTRALE PLAATS VAN TEWERKSTELLING IN INKOMENSVERWERVING	14
6. DE TERRITORIALE DIMENSIE VAN ARMOEDE	15
6.1. DE (ARME) BUURT ALS DEEL VAN HET PROBLEEM	15
6.2. EEN STEDELIJK BELEID... ..	15
6.3. ... ÉN AANDACHT VOOR ARMOEDE OP HET PLATTELAND	16
7. DE INTERNATIONALE DIMENSIE VAN ARMOEDE	17
7.1. HET MONDIAAL KARAKTER VAN ARMOEDE.....	17
7.2. OP WEG NAAR EEN SOCIAAL EUROPA?	17
8. PARTICIPATIE VAN MENSEN IN ARMOEDE	19
BIBLIOGRAFIE	21

1. Situering

In dit hoofdstuk trachten we een aantal belangrijke evoluties met betrekking tot armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, en de initiatieven die terzake worden genomen, te schetsen. Uiteraard dient dit alles geplaatst te worden tegenover een aantal algemene tendensen in onze samenleving.

Voorliggend hoofdstuk is geen resultaat van een dialoogproces, zoals dit wel het geval is bij de meeste andere teksten in dit verslag. De tekst werd wel besproken met de Verenigingen waar armen het woord nemen en werd tevens voorgelegd aan de Begeleidingscommissie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.

2. Armoede als structureel probleem

2.1. ...te midden van welvaart

Laten we dit hoofdstuk met een platitudo aanvatten: armoede is van alle tijden. We moeten vaststellen dat, ook in de welvaartsstaat zoals we die nu kennen, een groot aantal mensen in armoede leven.

Het Centrum voor Sociaal Beleid (UFSIA - Universiteit Antwerpen) berekende dat 7,7 procent van de Belgische huishoudens op basis van de EU-norm in 1997 arm kan worden genoemd, in termen van individuen bedraagt het percentage 6,4 %. Deze cijfers liggen gevoelig hoger dan de cijfers van 1988, respectievelijk 5,9 % en 5,0 % (Cantillon, e.a., 1999: 9). Vergelijkbare, recentere gegevens zijn nog niet beschikbaar. De vermelde cijfers hebben alleen maar een indicatieve waarde: ze belichten maar één zijde van de problematiek, namelijk inkomen¹. De problemen die zich stellen op het vlak van andere domeinen als huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg, enzovoort ..., worden niet in rekening gebracht.

De huidige, beschikbare gegevens zijn niet voldoende om te besluiten dat de armoede in ons land stijgt of daalt. Maar de grootte van de problematiek blijft. Als illustratie verwijzen we naar de 2 voornaamste stelsels die voorzien in een minimuminkomen: 361.764 mensen² worden uitgesloten van de arbeidsmarkt, en bijna een kwart miljoen mensen³ moet rondkomen met een inkomen dat op of iets boven het bestaansminimum ligt (Vranken, e.a., 2000: 291-292).

We moeten ons er van bewust blijven dat achter statistieken - welke dan ook - steeds het concrete verhaal schuilt van mensen die dagdagelijks moeten vechten tegen armoede en onrecht.

Armoede nam de voorbije jaren deels ook andere vormen aan. We kunnen hier bijvoorbeeld verwijzen naar de schuldenproblematiek, en naar armoede bij vluchtelingen en asielzoekers. Armoede treft ook verschillende groepen (autochtoon en allochtoon, mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, ...).

1 In het hoofdstuk met betrekking tot armoede-indicatoren wordt er verder ingegaan op de verschillende mogelijkheden ter definiëring en meting van armoede.

2 Aantal uitkeringsgerechtigde volledig werklozen in België (dd. 30 juni 2000).

3 Dit is het de som van 80.711 bestaansminimumtrekkers met 19.177 volwassenen en minstens 40.571 kinderen ten laste, en 106.827 mensen met een gewaarborgd inkomen voor bejaarden (dd. 1 januari 2000).

Ook in deze – economisch gezien – voorspoedige tijden slaagt men er dus niet in om armoede terug te dringen. Diegenen die armoede (enkel) in relatie brengen met economische recessie en een slechte conjunctuur kunnen de structurele kant van armoede niet langer negeren. Armoede heeft vooral te maken met hoe onze samenleving is georganiseerd: economisch, sociaal en cultureel. Het gaat om een netwerk van uitsluitingen in verschillende domeinen van het leven.

2.2. Een verhoogde aandacht voor armoede sinds het Algemeen Verslag

Sinds het Algemeen Verslag over de Armoede (1994) aan de regering is overgemaakt, is de groep van mensen die in armoede leven meer in de aandacht gekomen van beleidsverantwoordelijken. In de volgende jaren kreeg de opvolging van de verschillende voorstellen uit het Algemeen Verslag op federaal, gemeenschaps- en gewestniveau heel wat aandacht, en werden er verschillende initiatieven genomen. We geven een kort overzicht.

Politieke coördinatie. Er is de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie en Sociale Economie waarbinnen (federale, gemeenschaps- en gewest-) ministers met relevante bevoegdheden betreffende armoedebestrijding trachten verder te werken aan de knelpunten die in het Algemeen Verslag zijn aangehaald. Zo werden er binnen de schoot van de Interministeriële Conferentie een aantal belangrijke initiatieven genomen met betrekking tot de schuldenproblematiek. Sinds 1995 vonden er tien Interministeriële Conferenties plaats.

Engagement bij wet. In 1998 sloten de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten een Samenwerkingsakkoord betreffende de bestendiging van het armoedebeleid af (dit akkoord is in bijlage 2 opgenomen).

Ondersteunend instrument. Als één van de elementen van het Samenwerkingsakkoord werd het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting in 1999 opgericht. Het Steunpunt is een overlegplatform tussen de Verenigingen waar armen het woord nemen en beleidsverantwoordelijken, ambtenaren, maatschappelijk middenveld en wetenschappers.

Verslaggeving. Op verschillende beleidsniveaus (federaal, gemeenschaps-, gewest-, provinciaal, stedelijk en gemeentelijk niveau) worden overzichtsrapporten met betrekking tot armoede en armoedebestrijding aangemaakt. Aparte vermelding verdient hier het Vooruitgangrapport van het (federaal) Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu (Cel Armoede) dat een overzicht geeft van de maatregelen die ter uitvoering van het Algemeen Verslag over de Armoede (zowel op federaal als op gemeenschaps- en gewestniveau) werden genomen, voornamelijk op basis van de beslissingen in het kader van de Interministeriële Conferentie.

Plannen en streefdoelen. In het kader van het Europees streven naar een sociaal luik binnen de Unie wordt er een Nationaal Actieplan Armoedebestrijding uitgewerkt. Dit Nationaal Actieplan steunt op de inbreng van de verschillende gewest- en gemeenschapsregeringen en van de federale regering.

Daarnaast is er zeker een maatschappelijk debat gaande over armoede en sociale uitsluiting. Regelmatig wordt de vraag gesteld of de verschillende maatregelen wel de gewenste effecten hebben met betrekking tot de bestrijding van armoede en of ze de structurele mechanismen doorbreken. Zo signaleren de Verenigingen waar armen het woord nemen in een Memorandum ter gelegenheid van de verkiezingen van 13 juni 1999: "Mensen die met uitsluiting en extreme armoede geconfronteerd worden, blijven herhalen dat er in hun dagelijks leven weinig tastbaars verandert. Vooruitgang aan de ene kant gaat voor hen vaak gepaard met achteruitgang op een ander vlak" (1999: 3). Bij de intermediaire organisaties (vakbonden, private organisaties en instellingen, ...) en in wetenschappelijke kringen is er momenteel heel wat aandacht voor armoede. In de media – en op straat - weerklonk de afgelopen maanden bijvoorbeeld verschillende keer de oproep tot verhoging van de minimumuitkeringen en –lonen.

Niettegenstaande het structureel aspect van armoede steeds meer wordt erkend, krijgen mensen die in armoede leven echter nog altijd heel vaak af te rekenen met vooroordelen, die hen in het dagelijks leven bijna als axioma's boven het hoofd hangen. Met denkbeelden als 'de arme als sukkelaar' of de 'de arme als werkweigeraar' wordt dagelijks onrecht gedaan aan de levenskracht en ondernemingszin van mensen die in armoede leven. Wat in armoede-onderzoek als het individueel schuldmodel en het individueel ongevalmodel - opvattingen waarbij de oorzaken van armoede vooral bij het individu worden gelegd - wordt aangeduid, lijkt toch nog sterk aanwezig.

Aan termen waarmee men armoede wil (aan)duiden is er intussen alvast geen gebrek: (kans)armoede, achterstelling, sociale uitsluiting, bestaansonzekerheid, maatschappelijke achterstelling, enzovoort. Belangrijk daarbij is dat de gekozen naamgeving tegelijkertijd verbonden is met opvattingen over oorzaken van en oplossingen voor de problematiek van armoede. In het hoofdstuk met betrekking tot armoede-indicatoren wordt hier verder op ingegaan. Binnen dit verslag willen wij vasthouden aan het begrip armoede, en daarbij (zie 4.1.) teruggrijpen naar een omschrijving waarnaar in het Algemeen Verslag over de Armoede reeds werd verwezen

3. Het Algemeen Verslag over de Armoede: nog niet aan belang ingeboet

Dat we voor de omschrijving van armoede teruggrijpen naar het Algemeen Verslag over de Armoede is zeker geen toeval. Het Algemeen Verslag over de Armoede kan zonder meer een mijlpaal in de geschiedenis van armoedebestrijding in België genoemd worden. Terecht wordt er nog steeds veelvuldig verwezen naar dit document dat in 1994 tot stand kwam via een dialoog tussen Verenigingen waar armen het woord nemen, vertegenwoordigers van de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten – Afdeling Maatschappelijk Welzijn (vooral maatschappelijk werkers van de Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn), en vertegenwoordigers van andere diensten en instellingen.

Ook in dit kader willen we dus verwijzen naar het Algemeen Verslag over de Armoede.

Ten eerste omdat de inhoud van het Algemeen Verslag – meer dan 6 jaar na het verschijnen ervan – nog altijd uiterst actueel is. De mechanismen die in het Algemeen Verslag worden beschreven zijn nog steeds erg herkenbaar in het concrete leven van mensen in armoede.

Ten tweede omwille van de degelijkheid van de dialoog die er ten grondslag aan ligt. Twee jaar lang werden er ideeën voorgesteld en besproken, en getuigenissen opgetekend; een proces dat gedragen werd door mensen die in armoede leven, met betrokkenheid van medewerkers van organisaties, diensten en instellingen. De energie en de moed van diegenen die aan dit Algemeen Verslag meewerkten verdient veel respect.

4. Armoede als schending van mensenrechten

4.1. Een definitie in termen van mensenrechten

De definitie waar het Algemeen Verslag over de Armoede naar verwijst, werd door de Franse Sociaal-Economische Raad in 1987 voor de eerste maal geformuleerd en verwoordt armoede en bestaansonzekerheid als schending van mensenrechten.

Uitgangspunt was het begrip 'samenhangende en langdurige onzekerheden':

“Onzekerheid is de afwezigheid van een of meer van de zekerheden – en dan met name werk – die personen en gezinnen in staat stellen om:

- hun professionele, familiale en sociale verplichtingen na te komen;
- van hun basisrechten gebruik te maken.

De onzekerheid die daaruit voortvloeit, kan groter of kleiner zijn en meer of minder ernstige en blijvende gevolgen hebben.

Bestaansonzekerheid leidt tot extreme armoede:

- wanneer ze zich manifesteert op verschillende terreinen;
- wanneer ze zich manifesteert over een langere periode;
- en wanneer de kansen om zelf uit de problemen te raken in de nabije toekomst klein zijn.”

(citaat overgenomen uit: AVA, 1994: 396)

Ook het Samenwerkingsakkoord betreffende de bestending van het armoedebeleid spreekt over armoede in termen van schending van de mensenrechten, en vervolgens over armoedebestrijding in termen van het herstellen van de voorwaarden voor de menselijke waardigheid en van de uitoefening van de rechten van de mens.

4.2. Het universeel karakter van mensenrechten

Deze benadering van armoede in termen van mensenrechten is ons inziens heel waardevol. Het universeel karakter van mensenrechten maakt dat er geen sprake is van uitzonderingspraktijken en er geen specifieke groepen moeten bepaald worden die van een (gunst)maatregel gebruik kunnen maken. Een element waar in het Algemeen Verslag over de Armoede expliciet vraag naar is: “Wij willen geen speciale rechten voor de mensen die in armoede leven, wij willen een samenleving waarin wij als volwaardige burgers worden erkend.” (AVA, 1994: 14). Het rapport ‘Evaluation des politiques publiques de lutte contre la grande pauvreté’ van de Franse Sociaal-Economische Raad (1995) spreekt dezelfde taal:

“... de grote meerderheid van de personen die in armoede leven, geniet maar deels van de algemene beleidsmaatregelen, dus van de maatregelen die voor de hele bevolking bedoeld zijn. Deze mensen moeten echter ook hun rechten kunnen doen gelden en hun verantwoordelijkheden kunnen opnemen. In plaats van een bijzondere behandeling van de arme bevolkingsgroepen is het dan ook aangewezen bij het algemene beleid rekening te houden met hun situatie en erop toe te zien dat deze situatie zodanig wordt beïnvloed dat ze verenigbaar is met de toegang tot de open rechten voor allen” (Conseil économique et social, 1995: 35; vertaling uit het Frans).

Deze benadering plaatst armoedebestrijding ook in een algemeen beleid: “Veel maatschappelijk werkers, vakbondsafgevaardigden, verantwoordelijken uit de administraties, lokale verkozenen en militanten van verenigingen zijn van mening dat men in het kader van de algemene beleidsmaatregelen inderdaad efficiënter zou moeten kunnen handelen, met name in sleuteldomeinen zoals tewerkstelling, bestaansmiddelen, sociale bescherming, huisvesting, onderwijs. De uitbreiding van de diensten en voorzieningen voor de specifieke hulp aan personen in grote sociale moeilijkheden heeft haar oorsprong in het gebrek aan coherentie en efficiëntie van deze beleidsmaatregelen die hierdoor de uitsluiting van de armsten niet kunnen bestrijden” (Conseil économique et social, 1995: 33; vertaling uit het Frans). Algemene voorzieningen (publieke diensten, sociale zekerheid, ...) leveren een belangrijke bijdrage in het verkleinen van het risico op armoede. In dit kader kunnen we verwijzen naar het belang van de sociale zekerheid, zoals reeds door verschillende vergelijkende internationale studies is aangetoond⁴. Maar die algemene voorzieningen hebben de laatste decennia voor een belangrijk deel moeten inleveren. De verschillende besparingsrondes hebben zeker hun tol geëist, met gevolgen voor de bestaanszekerheid van de zwakkere groepen in de samenleving. Dit wordt geïllustreerd door de vaststelling dat gezinnen die moeten leven van één uitkering de afgelopen jaren een reëel inkomensverlies ondergingen; hun armoederisico steeg tussen 1992 en 1997 met acht procent (Van den Bosch, 2000: 128).

Het beleid ten aanzien van armoede kenmerkt zich vooral door een specifiek – en tegelijk selectief – karakter. Er wordt vooral overgegaan tot maatregelen die de armoede bij een bepaalde groep mensen wil verkleinen. Een dusdanig beleid heeft verschillende risico's: stigmatisering, criteria die andere groepen dan weer uitsluiten, mensen die zich – in vergelijking met anderen – tekort gedaan voelen,

Een dergelijk (direct) armoedebeleid werd reeds in het Algemeen Verslag over de Armoede aangeklaagd: “De hoge werkloosheid, de drastische besparingen in de sociale zekerheid en de wankele gezinsstructuren hebben geleid tot uitzonderingspraktijken, die ogenschijnlijk de armen ten goede kwamen maar hen in werkelijkheid een statuut hebben gegeven in de schaduw van de mensenrechten.” (AVA, 1994: 15).

4 Zie onder andere het onderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid (UFSIA - Universiteit Antwerpen) betreffende de doelmatigheid van de sociale zekerheid in ‘Sociale indicatoren 1976-1997’ (Cantillon, e.a., 1999: 20-23).

Maatregelen als vakantie- en energiecheques voor bepaalde groepen ervaren mensen in armoede als gunstmaatregelen die hun moeilijke maatschappelijke positie nog eens in de verf zetten⁵, en die te weinig bijdragen tot – en zelfs afbreuk doen aan – hun algemene rechtspositie. Vandaar de vraag van de Verenigingen waar armen het woord nemen naar de waarborg voor de eerbiediging van de mensenrechten van elke burger (deze wens werd onder andere geformuleerd in een standpunt ter gelegenheid van de verkiezingen in 1999).

4.3. De politieke en juridische controle

De voorbije decennia kenden we een hele reeks aan verklaringen en verdragen aangaande de rechten van de mens⁶. Een overvloed aan teksten die de banalisering ervan riskeert, daarbij tegelijk voeding gevend aan de idee dat het eigenlijk om een soort toverspreuken zonder enig effect gaat. Maar de grondrechten zijn wel degelijk meer dan principeverklaringen waarvan de reikwijdte zich beperkt tot het morele en het filosofische vlak. Ze vormen de rechten die het mogelijk maken te voorzien in “mijlpalen die aan iedereen (Staten en wetgevers inbegrepen) en in alle domeinen tegenstelbaar zijn”⁷ (Delmas-Marty, 1996: 6 ; vertaling uit het Frans).

Het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens voorziet een juridische controle, de andere teksten voorzien een politieke controle (in de vorm van de verplichte verslaggeving door de Staten van de genomen maatregelen ter concretisering van de – door de verklaringen en verdragen– erkende rechten). Het Europees Hof voor de rechten van de mens (Straatsburg) – opgericht door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens – heeft sinds 1998 belangrijke middelen met betrekking tot de juridische controle. De toegang van mensen in armoede tot justitie blijft echter in de praktijk een probleem, wegens onder andere de kosten en de duur van de procedure (niettegenstaande de aangekondigde verbeteringen in het Belgisch justitiesysteem terzake). Met de politieke controle staat men in ons land nog niet ver: noch de rapporten van de eigen overheidsdiensten, noch de rapporten van de controlecommissies zijn onderwerp van parlementaire discussies. Wel krijgen de niet-gouvernementele organisaties steeds meer een relevante rol in dit proces van politieke controle: soms door vanuit een platform een parallel rapport – naast het officiële rapport – te kunnen voorstellen (cfr. het Verdrag inzake de rechten van het kind), soms door bevraagd te worden door de betrokken controlecommissie naar de Belgische prestaties terzake (cfr. het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten).

In elk geval willen we ook wijzen op een belangrijke verandering in een handvest met betrekking tot de rechten van de mens. In het herziene Europees Sociaal Handvest is het recht op bescherming tegen armoede erkend (cfr. artikel 30 van het herziene Handvest dat de garantie beoogt van “de onbelemmerde uitoefening (...) van het recht op bescherming tegen armoede en sociale uitsluiting” door “maatregelen te nemen in het kader van een totale en gecoördineerde aanpak”). De Interministeriële Conferentie van 24 maart 1999 “vraagt aan de minister van Buitenlandse Zaken om onverwijld het ontwerp van wet houdende goedkeuring van het herziene Europees Sociaal Handvest, aangenomen te Straatsburg op 3 mei 1996, aan de federale Ministerraad voor te leggen” (DOC/700/007 van 24 maart 1999) en “dringt erop

5 Wanneer cheques voor iedereen worden voorzien, verliezen ze hun gunst- en stigmatiserend karakter. Een voorbeeld hiervan zijn de Brusselse cheques die een korting geven op culturele activiteiten in Brussel, en die door iedereen kunnen worden opgevraagd.

6 In bijlage is er een overzicht opgenomen van de meest relevante teksten.

7 ‘Tegenstelbaar’ is een juridische term die verwijst naar het kunnen opvragen van rechten.

aan dat ook de Gemeenschappen en de Gewesten onverwijld de nodige wetgevende initiatieven zouden nemen tot goedkeuring van het Handvest” (verslag van 24 maart 1999). De Interministeriële Conferentie van 28 juni 2000 herhaalt de oproep tot ratificatie van het Europees Sociaal Handvest en de aanvullende protocollen.

5. De actieve welvaartsstaat

5.1. Het activeringsbeleid

Met de grotere nadruk op activering, die vooral vanuit het federale niveau geïntroduceerd wordt, lijken een aantal rechten wel onder druk te staan.

De actieve welvaartsstaat moet een antwoord bieden op “de ademnood van de hedendaagse welvaartsstaat”, de doelstelling ervan is anders: “Het gaat niet alleen om inkomenszekerheid, maar ook over meer kansen op maatschappelijke participatie, zodat er meer actieve mensen in de samenleving zijn. Die aspiratie veronderstelt een pro-actief beleid, met een grotere klemtoon op het investeren in mensen, op maatwerk, op de eigen verantwoordelijkheid van de verschillende spelers op het sociale terrein” (Vandenbroucke, 1999: 4-5).

Arnsperger ziet als één van de krachtlijnen van de actieve welvaartsstaat de grotere nadruk op de plichten: de mogelijkheid om hulp te krijgen wordt geconditioneerd via voorwaarden betreffende de beschikbaarheid van burgers om aan de samenleving te participeren, de actieve welvaartsstaat koppelt de gelijkheid van kansen met de plicht tot participatie (Arnsperger, 2001: 53).

De invloed van de activeringsidee is heel groot in het huidige overheidsbeleid. Het “doordringt de visie op de verzorgingsstaat en daarvan afgeleiden als het werkgelegenheidsbeleid, het sociale zekerheidsbeleid, het armoedebeleid en in het bijzonder het bestaansminimumbeleid” (Vranken, 2000: 30). Deze tendens wordt zeker ondersteund (en gestimuleerd) door het Europese beleid terzake. Illustratie – en tegelijk speerpunt – hiervan is bijvoorbeeld het werkgelegenheidsbeleid in de vorm van de Europese Richtsnoeren voor Werkgelegenheid (Nicaise, 2001: 19).

In het Algemeen Verslag over de Armoede wordt over actief burgerschap gesproken: “Burger zijn betekent verantwoordelijkheden kunnen uitoefenen.” (AVA, 1994: 405). Het lijkt wel dat met de actieve welvaartsstaat het burgerschapsbegrip – en tegelijk de nadruk op rechten en de realisatie ervan – op de achtergrond verdwijnt. Mensen in armoede zijn slachtoffers van de schending van de rechten van de mens, tegelijk zijn ze ook actoren in de strijd voor het respect voor de rechten van de mens. Indien ze respect vragen voor hun rechten en er ook voor vechten, dan is dat omdat ze niet willen leven als bijstandsgenieters maar wel als burgers die in staat zijn hun familiale, professionele en sociale verantwoordelijkheden op te nemen.

De huidige activering wordt niet voldoende geruggensteund door een garantie op het vlak van bijhorende rechten. Kan men iemand verplichten tot een job op de arbeidsmarkt, indien er geen garanties zijn op het vlak van vrije keuze, duurzaamheid en zinvolheid van die job? Kan men iemand verplichten een taal te leren, indien er geen garanties zijn op het vlak van voldoende taalopleidingen?

In het kader van deze activering kunnen we ook verwijzen naar de tendens om alles in contracten te gieten, wat we steeds meer terugvinden in beleidsinitiatieven als het integratiecontract voor jonge bestaansminimumtrekkers, het inschakelingsparcours (vroeger:

begeleidingsplan) voor jonge werklozen, Een contract veronderstelt een rechtsgelijkheid en een gelijkheid in de feiten. De terechte vraag kan gesteld worden of men kan spreken van gelijke contractanten, als één van de partijen afhankelijk is van een uitkering: "Is er sprake van een contract wanneer één van de twee partijen gehouden is het te aanvaarden op het gevaar af de inkomsten te verliezen waarvan hij leeft?" (Bodart, 1998: 129; vertaling uit het Frans).

In deze (activerings)discussie is het ons inziens belangrijk te vertrekken van het recht op arbeid, zoals dit bijvoorbeeld in de Grondwet, verschillende IAO-conventies en het Europees Sociaal Handvest is opgenomen. Het belang dat mensen in armoede aan werk – met alle randvoorwaarden met betrekking tot combinatie met het gezinsleven, zinvolheid van het werk, de vrije keuze, ... vervuld – hechten, mag niet onderschat worden. 'Arbeid' moet hier ook in zijn brede betekenis begrepen worden (zie bijvoorbeeld ook vrijwilligerswerk, ...). Nicaise beschrijft een basisrechtenbenadering als een 'integratiemodel': "Maatschappelijke participatie (de tegenpool van uitsluiting) heeft naast een inkomensdimensie onder andere ook een arbeidsdimensie, een opleidingsdimensie enz. Een meer doeltreffende welvaartsstaat wil gelijktijdig op deze verschillende dimensies inspelen. Men zal er bijgevolg het recht op uitkeringen aanvullen met rechten op arbeidsintegratie, veeleer dan het in te perken door voorwaarden" (Nicaise, 2001: 20).

5.2. Met een sterk accent op tewerkstelling

De beweging tot activering en responsabilisering speelt zich vooral af op het terrein van tewerkstelling. Daarbij wordt gewezen op de integrerende functie van een job met betrekking tot de samenleving. De overheid zet zich met volle overgave in voor de inschakeling van werklozen in de arbeidsmarkt. De vraag kan echter gesteld worden of het bestaan van niet-inge vulde arbeidsplaatsen wil zeggen dat iedereen ook effectief de kans krijgt om er in te stappen. De praktijk van het Nederlandse 'poldermodel' bewijst dat het scheppen van bijkomende jobs géén garantie is voor arbeidsparticipatie van laaggeschoolden. Het bleek dat de grote jobcreatie er vooral ten goede kwam aan (her)intredende vrouwen, studenten en schoolverlaters (De Lathouwer, 2000: 19).

De laaggeschoolde jobs staan bovendien heel sterk onder druk. Verschillende overheidsdiensten – traditioneel belangrijk met betrekking tot de tewerkstelling van laaggeschoolden – ondergaan momenteel een privatiseringsbeweging, waarbij deze jobs vaak op de helling komen te staan.

We kunnen hier ook wijzen op de evolutie naar een kennismaatschappij, met Internet als 'de snelweg naar informatie'. Wat echter alom gepresenteerd wordt als een kans tot verdere ontwikkeling, kan ook gezien worden als een supplementair risico op uitsluiting (Elie, 1997: 23). In die zin spreekt men ook over een 'digitale kloof': "Toegang tot informatie en informatienetwerken, alsook toegang tot de capaciteiten om met die informatie om te gaan wordt steeds meer een conditie om economisch, sociaal, cultureel en politiek te kunnen participeren in onze samenleving. De distributie van deze technologieën, alsook de kennis om ermee om te gaan, is echter ongelijk verdeeld. Nog al te vaak wordt het gegeven dat de informatiesamenleving voorbijgaat aan grote groepen in de samenleving geminimaliseerd" (Cammaerts, 2000: 40). De ongelijke toegang tot informatie betreft niet alleen het niet beschikken over computer, modem, etc., maar gaat ook over de vaardigheden en de kennis om met die technologieën en informatie om te gaan. De kansen om te participeren aan deze

informatiesamenleving – en aan de arbeidsmarkt – liggen dus ook voor een belangrijk deel binnen het onderwijs en de vormingsinstellingen.

5.3. De centrale plaats van tewerkstelling in inkomensverwerving

Tewerkstelling heeft duidelijk een centrale plaats in onze maatschappij, zeker in verband met het verwerven van een inkomen. Wie geen inkomen verwerft via een job, of via een – op basis van tewerkstelling verkregen recht op – werkloosheidsuitkering, wordt naar de bijstand verwezen. Ook daar zal men terug diezelfde link tussen een job en inkomen – via de activeringsmaatregelen – terugvinden. Moet dit verband niet in vraag gesteld worden? In een eerdere paragraaf verwezen we reeds naar de ongelijke kansen voor laaggeschoolden op die (steeds meer verplichte) arbeidsmarkt. Bovendien is de toekenning van uitkeringen gebaseerd op een stelsel van categorieën, waarbij de hoogte van de uitkering afhankelijk is van het statuut van de betrokkene (alleenstaande, samenwonende, met al of niet kinderlast). In het Algemeen Verslag over de Armoede werd reeds gewezen op de invloed die dit beleid heeft op de (on)mogelijkheid tot solidariteit, cfr. de consequenties van iemand in huis op te nemen. Eveneens wordt verwezen naar de opportuniteit om een debat over een gewaarborgd en redelijk basisinkomen aan te vatten (AVA, 1994: 410, 413). Ondertussen zijn de uitkeringen die worden toegekend nog steeds heel laag. De aangekondigde verhoging van het bestaansminimum zal het armoederisico niet gevoelig verkleinen.

De hoger beschreven evoluties op het vlak van arbeid en inkomen worden uitvoeriger behandeld in de hoofdstukken betreffende arbeid en tewerkstelling en met betrekking tot het gezin. Toch lijkt het ons aangewezen in dit kader te wijzen op de schrijnende vaststelling van een groeiende inkomensongelijkheid. Onderzoek geeft aan dat de inkomensongelijkheid in de jaren '90 opnieuw gevoelig is vergroot. In 1997 hielden de 10 % rijksten na belasting nog 24,1 % over van het totale netto-belastbaar inkomen in België, de 10 % armsten 2,4 % (Vranken, 2000: 153). Cantillon stelde vast dat tussen 1992 en 1997 het inkomenspeil van de armere gezinnen er niet meer op vooruit ging (Cantillon, e.a., 1999: 2). Daarnaast wordt op een nog grotere vermogensongelijkheid gewezen: de 10 % meest vermogende Belgen hadden in 1994 ongeveer de helft van het totale Belgische gezinsvermogen, de 10 % armste gezinnen moesten het stellen met slechts 1 % (Vranken, 2000: 154).

Meer en meer gaan stemmen op om het beleid ter bestrijding van armoede ook meer een plaats te geven in het fiscaal beleid. De recente plannen met betrekking tot de belastingshervorming lijken op dat vlak een gemiste kans (cfr. het geringe profijt voor de lagere inkomensgroepen, zie ook het hoofdstuk betreffende arbeid en sociale bescherming).

De vastgestelde problemen met betrekking tot enerzijds de realisatie van de grondrechten en anderzijds de inkomens- en vermogensongelijkheid, nodigen uit tot een grondig debat over de inhoud en vormgeving van 'solidariteit' in de welvaartsstaat van de 21ste eeuw.

6. De territoriale dimensie van armoede

6.1. De (arme) buurt als deel van het probleem

Armoede heeft ook een territoriale dimensie. Een aantal – vooral (groot)stedelijke – buurten kennen een grote mate van achterstelling. Ze worden gekenmerkt door een oververtegenwoordiging van verschillende groepen in armoede. De problematiek van en in deze buurten kreeg vorm onder invloed van een combinatie van verschillende (in elkaar grijpende) ontwikkelingen: de teloorgang van de industriële activiteiten, de selectieve emigratie van gezinnen die het door de naoorlogse vooruitgang beter kregen, de (extra) immigratie van lage inkomensgroepen (migranten en – recenter – vluchtelingen en asielzoekers), de slechte huisvestingssituatie, de polarisatie op de arbeidsmarkt, de afbouw van de verzorgingsstaat, ... (Kesteloot, 1996: 28-41).

Wonen in een achtergestelde omgeving maakt deel uit van het netwerk van sociale uitsluitingen waarmee mensen in armoede worden geconfronteerd. Deze factor kan tegelijk als oorzaak en als gevolg van een armoedeproces gezien worden. De Decker en Meert spreken zelfs over een ‘ruimtelijke val’: “Een buurt die als ruimtelijke fuik, ruimtelijke val fungeert, kan bijgevolg de vicieuze cirkel van kansarmoede en kwetsbaarheid draaiende houden: een jongere wordt niet of onvoldoende voorbereid op de participatie aan het reguliere arbeidscircuit, waardoor hij/zij geen job of slechts marginale en/of onregelmatige tewerkstelling kan krijgen. Daardoor blijft het inkomen laag en/of onzeker, waardoor de toegang tot goede huisvesting beperkt blijft. De voor hen betaalbare, inferieure huisvesting komt geconcentreerd voor, waardoor het wonen in hetzelfde type buurt onvermijdelijk is” (De Decker en Meert, 2000: 73).

Dit kan niet los gezien worden van de huidige situatie op de private woningmarkt. In Brussel bijvoorbeeld is het momenteel moeilijk om een geschikte kamer te vinden voor minder dan 10.000 BEF (247,89 €) (waarbij men dan nog 1.500 à 2.000 BEF (37,18 à 49,58 €) moet rekenen voor gas en elektriciteit). Voor een appartement met 2 kamers wordt vaak tussen 15.000 (371,84 €) en 18.000 BEF (446,21 €) betaald. Dergelijke huurprijzen (én de huurwaarborg, meestal gelijk aan 3 maanden huur) zijn niet betaalbaar voor mensen die moeten rondkomen met een bestaansminimum (La Ruelle, via schriftelijke mededeling).

Vaak gaat het ook om buurten waar nauwelijks groene ruimte en speelruimte is te vinden, en het ongezond is om te leven.

6.2. Een stedelijk beleid...

Het is vrij recent dat het ruimtelijke een belangrijke invalshoek van het armoedebeleid is geworden. Pas in de jaren negentig kwam er aandacht voor een stedelijk beleid. De afgelopen jaren is er initiatief genomen om de achtergestelde buurten in kaart te brengen.

Voor Vlaanderen en Brussel gebeurde dit door prof. Kesteloot e.a. (cfr. de Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel) en in het kader van de vaststelling van de SIF+-gemeenten⁸. In Wallonië werden ‘zones d’initiatives privilégiées’ (ZIP’s) afgebakend.

⁸ Via het Sociaal Impulsfonds worden middelen in het kader van armoedebestrijding verdeeld over alle gemeenten en steden in de Vlaamse Gemeenschap ; daarnaast krijgen een aantal gemeenten en steden – op basis van de omvang van armoede en achterstelling – extra middelen (vandaar de term ‘SIF+-gemeenten’).

Er werden ook middelen vrijgemaakt voor armoedebestrijding in de arme stadsbuurten. In Vlaanderen gaat het hier vooral over de middelen uit het Sociaal Impulsfonds. In het kader van de hervorming van het fonds zal er wel ongetwijfeld nog gediscussieerd worden over de tweeledige rol van dat Sociaal Impulsfonds. Momenteel heeft het SIF immers twee gedaanten: enerzijds is het een fonds voor armoedebestrijding in alle Vlaamse gemeenten, anderzijds is het een instrument voor stedelijk (armoede)beleid in de SIF-plus-gemeenten (Vranken en Geldof, 2000: 248).

Federaal werden extra middelen voorzien voor een grootstedelijk beleid. In 2001 vond er ook een Interministeriële Conferentie plaats met betrekking tot de grootstedelijke problematiek.

Op het terrein werden reeds een groot aantal initiatieven ontwikkeld. Vaak gebeurt dit echter met projectmiddelen, waarbij de vraag gesteld kan worden hoe deze initiatieven een structurele inbedding kunnen krijgen. Belangrijk daarbij is ook dat een aantal instellingen en organisaties ook steeds meer in een wijkgericht aanbod gaan voorzien. De impact van deze initiatieven mag echter niet overschat worden. Gezien het feit dat de oorzaken voor de achterstellingssituatie van deze buurten zich niet alleen binnen deze buurten situeren maar ook op meso- en macrovlak (cfr. veranderingen op de lokale, nationale en internationale arbeidsmarkt, speculatie op de immobiëlenmarkt, het tekort aan sociale woningen, etc.), zullen de antwoorden op de problematiek tegelijk op de verschillende niveaus gezocht moeten worden (De Decker en Meert, 2000: 78). Ook hier komt dus de noodzaak van een globaal beleid om de hoek kijken.

6.3. ... én aandacht voor armoede op het platteland

Tegelijk met de focus op een stedelijk beleid, is het een uitdaging om ook antwoorden te vinden op de problematiek van armoede en sociale uitsluiting op het platteland. De armoede in de niet-stedelijke gebieden is in elk geval minder zichtbaar; de problematiek komt – omwille van de verspreidheid ervan – niet of nauwelijks te voorschijn bij het (statistisch) in kaart brengen van armoede.

Een studie van de Koning Boudewijnstichting spreekt over “verborgen armoede” als een “typisch plattelandsfenomeen” (Koning Boudewijnstichting, 2001: 5). Als prioritaire thema’s voor de verdere aanpak van armoede en sociale uitsluiting in plattelandsgebieden noemt men: de ontwikkeling van een basismobiliteit, meer betaalbare (sociale) woongelegenheden (die ‘levenslang wonen’ – in een woning die alle leeftijden aankan – mogelijk maken), en een uitgebalanceerd en geïntegreerd tewerkstellingsbeleid (Koning Boudewijnstichting, 2001: 84).

7. De internationale dimensie van armoede

7.1. Het mondiaal karakter van armoede

Afgaande op hoger beschreven evoluties betreffende armoede en armoedebestrijding, kunnen we de internationale dimensie van armoede niet negeren. De globalisering van de economie heeft duidelijke implicaties voor de arbeidssituatie – en tegelijk de sociale situatie – van menigeen. De internationale dimensie van armoede is nu op straat al helemaal duidelijk in de gedaante van mensen uit het Zuiden en het Oosten die hun vaak uitzichtloze situatie in eigen land ontvluchten en hopen op een beter leven hier.

De oproep tot het nadenken over solidariteit moet – in het licht van het mondiaal karakter van de armoedeproblematiek – trouwens niet beperkt worden tot binnen de nationale grenzen. De vraag naar de inhoud en vormgeving van solidariteit stelt zich zowel met betrekking tot de mensen binnen als buiten de landsgrenzen. We moeten trouwens vaststellen dat armoede in welvarende landen en armoede in niet-welvarende landen als sterk gescheiden worden gezien en bediscussieerd: “Enerzijds is er het probleem van ‘armoede’ dat we associëren met de welvaartsstaat, met werkloosheid en met binnenlands economisch en sociaal beleid.

Anderzijds is er het ‘ontwikkelingsprobleem’, dat we associëren met internationale instellingen, buitenlands beleid en onrechtvaardige handelsrelaties. Doorgaans worden beide probleemvelden bestudeerd door verschillende wetenschappers en volgen ‘ontwikkelingshulpverleners’ heel andere carrières dan ‘welzijnswerkers’” (De Herdt, 2000: 90). Een indicator voor het armoedebeleid (‘ontwikkelingsbeleid’) dat België voert in internationale termen, is het percentage van het Bruto Nationaal Inkomen dat aan ontwikkelingssamenwerking wordt besteed. Reeds jaren blijft ons land ver onder de internationale norm van 0,7%⁹; in 2000 kwam men uit op 0,36 % (Staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking, 2001).

Wil men de structurele mechanismen van armoede doorbreken, dan zal men ingrijpende maatregelen op wereldvlak moeten nemen.

7.2. Op weg naar een sociaal Europa?

Op kleinere (dan wereld)schaal komen we op het Europees niveau. De Europese Unie is een belangrijk forum aangaande de mogelijkheden voor een goed armoedebeleid. Als we de drie experimentele Europese armoedeprogramma’s buiten beschouwing laten, was het lang heel stil binnen dit samenwerkingsverband wat armoedebestrijding betreft. Het accent lag heel duidelijk op de realisatie van de economische en monetaire unie. Sinds het Verdrag van Amsterdam en de Top van Lissabon wordt nu – na het monetaire luik – ook een sociaal luik uitgewerkt. België speelt hierin een voortrekkersrol.

9 In 1970 onderschreven de donor-landen de doelstelling van de Verenigde Naties om jaarlijks 0,7 % van hun Bruto Nationaal Inkomen te besteden aan ontwikkelingssamenwerking. Deze doelstelling werd in verschillende VN-resoluties herhaald. Het aantal landen dat die belofte nakomt, is nog steeds erg beperkt (in 1999 haalden enkel Nederland, Noorwegen, Denemarken en Zweden de 0,7-norm). Ook België haalt al jaren de 0,7-norm niet, met 0,3 % in 1999 als dieptepunt (NCOS/11.11.11, 2000). Het regeerakkoord van de huidige regering herhaalt het streven naar ‘de 0,7 %’.

De aandacht voor armoedebestrijding is zeker niet onterecht. Eurostat berekende dat 18 procent of 60 à 65 miljoen inwoners in de Unie leven met een te laag inkomen; voor ongeveer 7 procent betreft dit een blijvende situatie. In het Verdrag van Amsterdam (september 1997) wordt voor de eerste maal de strijd tegen armoede opgenomen, en dit in termen van de 'bestrijding van uitsluiting'. Via artikel 136 van de nieuwe geconsolideerde Verdragen wordt de 'bestrijding van uitsluiting' formeel erkend en ingeschreven als Europese sociale doelstelling. Er worden twee pistes van actie voorgesteld. Een eerste piste betreft de integratie van mensen die van de arbeidsmarkt zijn uitgesloten. De tweede piste behelst maatregelen die de samenwerking tussen lidstaten aanmoedigen met als doel de verbetering van de kennis, de uitwisseling van informatie en ervaring, de evaluatie van ervaringen en het stimuleren van nieuwe benaderingswijzen. Het is geen toeval dat het tewerkstellingsluik het vlugst wordt uitgewerkt (zie het accent op arbeid dat we reeds eerder aanwezen). Een Europese Werkgelegenheidsstrategie werd reeds in 1997 uitgewerkt, met: Europese doelstellingen in de vorm van zowel kwantitatieve als kwalitatieve richtsnoeren, nationale actieplannen die deze richtsnoeren vertalen in nationale beleidsmaatregelen, een jaarlijkse gezamenlijke evaluatie van de vooruitgang ondersteund door systematische uitwisseling van ervaringen, 'benchmarking'¹⁰ en een beleidsdialoog op hoog niveau (Jonckers, 2000: 252-261).

Drie jaar later, in maart 2000, werd op de Top van Lissabon beslist op een gelijkaardige manier te werken aan de problematiek van sociale uitsluiting, met name via een 'nieuwe open methode van coördinatie': "Een beleid dat sociale uitsluiting wil bestrijden, moet steunen op een open coördinatiemethode, waarin nationale actieplannen en een Commissie-initiatief voor samenwerking op dit gebied, (...), samengaan.

In het bijzonder vraagt de Europese Raad aan de Raad en de Commissie om:

- een beter inzicht in sociale uitsluiting te bevorderen door middel van een permanente dialoog en uitwisseling van ervaringen en goede praktijken op basis van gezamenlijk overeengekomen indicatoren (...);
- de bevordering van insluiting in het werkgelegenheids-, onderwijs- en opleidings-, volksgezondheids- en huisvestingsbeleid van de lidstaten te integreren en op communautair niveau aan te vullen in het kader van de structuurfondsen binnen het huidige begrotingskader;
- voor specifieke doelgroepen (bijvoorbeeld minderheidsgroepen, kinderen, ouderen en gehandicapten) prioritaire acties te ontwikkelen, waarbij de lidstaten in het licht van hun specifieke situatie een keuze maken en vervolgens verslag uitbrengen over de uitvoering van de gekozen acties." (Europese Raad van Lissabon, 2000, paragrafen 32 en 33 van de Besluiten).

Op de Top van Feira (juni 2000) stelt de Commissie een 'Communautair actieprogramma ter aanmoediging van samenwerking tussen lidstaten ter bestrijding van sociale uitsluiting' voor, met als doelen: (1) samenwerking die het inzicht in het verschijnsel sociale uitsluiting helpt te verbeteren, (2) beleidssamenwerking, beleidsdialoog en uitwisseling van nieuwe ervaringen en beleidsbenaderingen in de context van de nationale actieplannen stimuleren, (3) en bevorderen van de participatie van alle betrokkenen en ondersteuning van netwerken. (Jonckers, 2000: 269)

10 Bij 'benchmarking' wordt gezocht naar het beste voorbeeld na vergelijking.

Tijdens de Top van Nice (december 2000) werden de afspraken verder geconcretiseerd. De vier prioritaire werkterreinen die door Europa naar voren worden geschoven zijn: onderwijs, gezondheid, arbeid en huisvesting. Intussen werden in België vier thematische groepen (opgehangen aan die vier Europese prioritaire werkterreinen) in het kader van de opstelling van het nationaal actieplan opgericht.

In het kader van EAPN (European Anti-Poverty Network) organiseerden de verenigingen met als doel de bestrijding van sociale uitsluiting zich op Europees vlak. Via de nationale netwerken die er deel van uitmaken, volgen zij het opstellen van de Nationale Actieplannen in de verschillende lidstaten op de voet. Ook voor het beleid op Europees vlak worden voorstellen geformuleerd.

Het uit de startblokken schieten van dit sociaal luik van de Europese samenwerking is zonder meer een cruciale fase in de Europese én Belgische armoedebestrijding. Er is voor België trouwens een belangrijke rol weggelegd betreffende de ondersteuning van dit proces gezien zijn voorzitterschap tijdens de tweede helft van 2001. De ontwikkeling van de armoedenorm – met België als één van de trekkers terzake – moet het mogelijk maken het armoedebeleid te evalueren en te sturen. In voorliggend Verslag gaat het hoofdstuk betreffende armoede-indicatoren verder in op deze ontwikkeling, en op de vraag hoe de armoede-indicatoren mee door mensen in armoede kunnen uitgewerkt worden. Bedoeling is ook vanuit de vergelijking van armoedecijfers én nationale beleidsbenaderingen, een gemeenschappelijk en afgestemd Europees armoedebeleid te voeren. Hierbij zal wel moeten gewaakt worden over het risico dat er niet afgestemd wordt op de ‘slechtste leerling’.

8. Participatie van mensen in armoede

Zowel binnen de Belgische als de Europese plannen bestaat het streven de armen – via de organisaties die hen vertegenwoordigen – te betrekken bij het armoedebeleid. De participatie van mensen in armoede aan de vormgeving van het beleid kan verschillende vormen aannemen. Het hoofdstuk over de dialoogmethode vat de reflectie aan over wat het ‘kruisen van kennis’ (cfr. de Franse term: ‘croisement des savoirs’), ‘partnerschap’ of ‘dialoog’ van mensen die in armoede leven, beleidsmensen en professionelen wordt genoemd.

Deze participatievorm van mensen die in armoede leven – die een degelijke basis kreeg in het Algemeen Verslag over de Armoede – moet nog verder worden uitgewerkt, en zijn beslag krijgen op lokaal, nationaal en internationaal vlak.

Het is jammer te moeten vaststellen dat in het licht van de nationale actieplannen er – omwille van tijdsgebrek – geen dialoogproces kon worden opgezet. Wel werd beterschap beloofd betreffende de opvolging en evaluatie van het eerste actieplan en de opmaak van de volgende plannen. In elk geval illustreert dit hoe moeilijk het is de participatiegedachte – binnen de beleidscontext (met zijn deadlines, eigen doelstellingen, etc.) - in realiteit om te zetten.

Ook hier willen we teruggrijpen naar het Algemeen Verslag over de Armoede om het belang van een ware participatie van mensen in armoede te herhalen: “De overheid erkent dat het, om een meer solidaire samenleving tot stand te brengen, van essentieel belang is de ervaringen en verwachtingen van de mensen die het ergst onder de armoede lijden, te kennen. Het zijn dan ook zijzelf die, zo rechtstreeks mogelijk, het woord moeten voeren in deze bij uitstek democratische dialoog” (AVA, 1994: 13).

Het Samenwerkingsakkoord – in het kader waarvan voorliggend Verslag geschreven wordt – herneemt dit aandachtspunt: “Het samenwerkingsakkoord beperkt zich niet tot het plaatsen van armoede op de politieke agenda ter gelegenheid van een tweejaarlijks verslag, maar het moet de armen als volwaardige partners de mogelijkheid geven op een bestendige manier te blijven deelnemen aan het fundamenteel debat over armoede, met de medewerking van hun verenigingen en op basis van hun concrete ervaringen terzake.” (Memorie van toelichting van het Samenwerkingsakkoord, B.S. van 10 juli 1999).

Om dit streven in de toekomst meer te realiseren, zal men meer oog moeten hebben voor de randvoorwaarden voor het gevraagde dialoogproces.

Bibliografie

- APGA - Antwerps Platform Generatiearmen (1999), *Participatie van generatiearmen aan het lokale beleid*, Antwerpen.
- AVA - *Algemeen Verslag over de Armoede* (1994), ATD Vierde Wereld België en de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (Afdeling Maatschappelijk Welzijn), Koning Boudewijnstichting, Brussel.
- Arnsperger C. (2001), «Idéal de solidarité ou mascarade?», in: *La Revue Nouvelle*, avril 2001, p. 52-67.
- Bodart M. (1998), «Le modèle de la convention en droit social», in: Dechamps I., *Droit, Pauvreté et Exclusion*, Centre interdisciplinaire Droits fondamentaux en Lien social (Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix – Namur), Namur.
- Cammaerts B. (2000), «Sociaal beleid in de informatiesamenleving, De digitale kloof in een Belgisch-Vlaams perspectief», in: *Ethiek en Maatschappij*, nr. 4, december 2000, p. 36-63.
- Cantillon B., e.a. (1999), *Sociale indicatoren: 1976-1997*, Centrum voor Sociaal Beleid Berichten, UFSIA – Universiteit Antwerpen, Antwerpen.
- Conseil économique et social (1995), *Evaluation des politiques publiques de lutte contre la grande pauvreté*, Paris.
- De Decker P., Meert H. (2000), «Mythisch of magisch? Over de gebiedsgerichte aanpak van sociale uitsluiting», in: Vranken J., e.a., *Armoede en Sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden, p. 59-85.
- De Herdt T. (2000), «Grenze(n)loze armoede», in: Vranken J., e.a., *Armoede en Sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden, p. 87-99.
- Delmas-Marty M. (1996), *Vers un droit commun de l'humanité*, Paris.
- De Lathouwer L. (2000), «Méér werk: geen garantie voor minder armoede. Keerzijde van Nederlands poldermodel», in: *De gids op maatschappelijk gebied*, nr. 8, oktober 2000, p. 14-28.
- Elie M. (1997), «Internet, une chance pour les plus pauvres?», in: *Revue Quart Monde*, septembre 1997, n° 163, p. 23-28.
- Europese Raad van Lissabon (2000), *Conclusies van het voorzitterschap - Lissabon, 23 en 24 maart 2000*, http://europa.eu.int/council/off/conclu/mar2000/mar2000_nl.pdf
- Interministeriële Conferentie Sociale Integratie en Sociale Economie (1999), DOC/700/007, 24 maart 1999, ongepubliceerd document.

- Jonckers J. (2000), «Op weg naar een Europees armoedebeleid: recente ontwikkelingen», in: Vranken J., e.a., *Armoede en Sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden, p. 251-270.
- Kabinet van de Eerste Minister - Secretarie van het Overlegcomité (1999), *Vergadering Interministeriële Conferentie Sociale Integratie en Sociale Economie van 24 maart 1999*, ongepubliceerd document.
- Kesteloot C. (1996), «De verwaarlozing voorbij?, Achtergestelde buurten en hun ontwikkelingskansen», in: De Decker P., Hubeau B., Nieuwinckel S., *In de ban van stad en wijk*, EPO, Berchem.
- Kesteloot C. met medewerking van Vandenbroecke H., Van der Haegen H., Vanneste D., en Van Hecke E. (1996), *Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*, Instituut voor Sociale en Economische Geografie K.U.Leuven, Brussel.
- Koning Boudewijnstichting (2001), *De hand aan de ploeg ... Sociale uitsluiting in plattelandsgebieden*, Brussel.
- NCOS/11.11.11 (2000), De Belgische ontwikkelingssamenwerking in 1999, www.ncos-ngonet.be.
- Nicaise I. (2001), «De actieve welvaartsstaat en de werkers van het elfde uur», in: *Over.Werk – Tijdschrift van het Steunpunt Werkgelegenheid – Arbeid – Vorming*, april 2001, nr. 1-2, p. 19-28.
- Staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking (2001), *Bestedingspercentage: 0,36 % in 2000. Aandeel ontwikkelingshulp in het BNP steeg met 1/5*, persmededeling van 6 april 2001.
- Vandenbroucke F. (1999), *De actieve welvaartsstaat: een Europese ambitie*, Den Uyl-lezing, 13 december 1999, Amsterdam.
- Van den Bosch K. (2000), «Armoede in België: een exploratie van de oorzaken van de stijging in de jaren negentig», in: Vranken J., et al., *Armoede en Sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden, p. 127-132.
- Verenigde Naties, Economische en Sociale Raad (2000), *Observations finales du Comité des droits économiques, sociaux et culturels : Belgique*, 01/12/2000, E/C.12/1/Add.54.
- Verenigingen waar armen het woord nemen (1999), *Standpunt ter gelegenheid van de Europese, federale, gemeenschaps- en gewestverkiezingen van 13 juni 1999*, 12 februari 1999.
- Vooruitgangsrapport uitvoering van het Algemeen Verslag over de Armoede* (2000), Ministerie van Sociale Zaken, Volksgezondheid en Leefmilieu - Cel Armoede, Brussel.
- Vranken J. (2000), «Op het breukvlak van twee eeuwen», in: Vranken J., et al., *Armoede en Sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden, p. 25-37.

-
- Vranken J. (2000), «De verdeling van inkomen en vermogen», in: Vranken J., et al., *Armoede en Sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden, p. 151-156.
- Vranken J., Geldof D. (2000), «Beleid inzake armoede en sociale uitsluiting: alle kleuren van de regenboog?», in: Vranken J., e.a., *Armoede en Sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden, p. 233-250.
- Vranken J., et al. (2000), *Armoede en sociale uitsluiting, Jaarboek 2000*, Acco, Leuven/Leusden.

